

LEENA KNIF

Kuvataiteen moninainen potentiaali koulussa

Suomen juhliessa jääkiekon olympiakultaa keväällä 2022 ajatukseni siirtyy jääkiekon maailmanmestaruuteen vuodelta 2011. Kaksi silloisen viidennen luokkani oppilasta palasi mestaruuden torijuhlista kouluun kertomaan, kuinka heitä oli käsketty poistumaan paikalta väärään ihonväriin vedoten. Suomalaisuuden visuaalisten normien täyttymättömyys esti näiden kansalaisten osallisuuden maailmanmestaruudesta ja samalla suomalaisuudesta. Kokeumus käynnisti sekä asian käsittelyn luokassa että kuvataidekasvatuksen väitöstutkimukseni (Knif 2021).

Aihe on vuosikymmen myöhemmin edelleen ajankohtainen mutta keskeneräinen. Suomipaita ei vielä ole kaikille tarkoitettu. Suomalaisuus kategoriana koetaan suljetuksi, oikeanlaisuuden normit ovat edelleen ahtaita, eikä moninaisuutta ole koulussa opittu ottamaan vastaan rakentavalla tavalla. Vaikka moninaisuuskasvatuksen arvoperustaa avataan kasvatusdiskurssissa ja tasa-arvon sekä yhdenvertaisuuden tavoitteet on kirjattu opetussuunnitelmiin, käytännön toteutus ei hyvästä tahdosta ja asian periaatteellisesta tukemisesta huolimatta ole useinkaan vielä onnistunut tavoitteissaan – ei perusopetuksessa eikä opettajankoulutuksessa. Koulu on tasa-arvon eetoksestaan huolimatta yksi yhteiskuntamme rasismien ja erontekojen ympäristöistä, jossa normaalius rakentuu tietynlaiseksi ja vähemmistöt nähdään normin ulkopuolisina.

Suomalainen opettaja, kuten minäkin, edustaa usein itse valtaväestön normia, jolloin oman etuoikeutetun asemansa myötä on helposti sokea toiseuttaville rakenteille ja käytännöille. Myös aiheen kompleksisuuden ja herkkyden tunnistaminen saattaa aiheuttaa pelkoa väärin toimimisesta ja sanomisesta, jolloin aiheeseen on vaikeaa tarttua. Syrjintäkokenemuksen ohittaminen on kuitenkin opettajalta syrjivä teko. Epätasa-arvoon ja syrjintään täytyy siis koulussa aina puuttua, mutta miten ratkoa herkkiä, moniulotteisia, toisiinsa linkittyneitä rakenteellisia ja samalla ihmisessä itsessään sijaitsevia kysymyksiä ja tukea moninaiseen maailmaan kasvamista. Ensimmäisenä ei välttämättä tule mieleen, että kuvataiteella voisi olla tärkeä rooli koulun moninaisuuskasvatuksessa. Enkä nyt puhu yhdenvertaisuuden kuvittamisesta eri väristen lasten piiriksi tai lippujen värittämisestä.

Aihetta tutkiessani keskeisin tavoitteeni on ollut avata vaikeaa aihetta toisille opettajille omasta kokemuksestani ja positiostani lähetevästi rakentaen avauksia aiheeseen, jota on sen hankaluudesta ja opettajan epävarmuuden tunteesta huolimatta välttämätöntä käsitellä koulussa. Valkoisena valtakulttuurin edustajana positioni saattaa näyttäytyä ristiriitaisena ulkopuolelta selittämisenä. Opettajan normatiivinen valta-asema edellyttää kuitenkin kaikilta ymmärryksen kartuttamista ja tekoja hiljaisuuden sijaan. En puhu puolesta vaan

oppilaideni rinnalla. En pääse positioni ulkopuolelle enkä tiedä kaikkea, joten hyväksyn myös tietämättömyyden kohdat. Olen työstänyt oman näkökenttäni rajallisuutta ja riittämättömyyden kokemuksiani ja pyrkinyt hyödyntämään niitä oppimisprosessissani. Tutkimustani voi tarkastella myös jokaiselle opettajalle tärkeänä normisokeuden ja etuoikeutetun position poisoppimisen prosessina.

Taide ja taideperustainen toiminta on laajalti koettu toimivana moninaisuuden, identiteetin, ulkopuolisuuden ja maailmasuhteen käsittelyssä, dialogisen toista arvostavan kohtaamisen mahdollistajana ja sosiaalisen oikeudenmukaisuuden vahvistajana. Taiteen keinoin on havaittu olevan mahdollista käsitellä muuten hankalasti sanoitettavia herkkiä aiheita, hyödyntää moninaisessa maailmassa tarpeellisia, mutta koulun oppimisen ja tietämisen repertuaarissa vielä harvinaisia arvaamattomuuden, keskeneräisyyden, epävarmuuden, ihmettelyn, kyseenalaistamisen ja ei-tietämisen kautta avautuvia mahdollisuuksia nähdä ja ajatella toisin sekä asettua luontevasti tuttuuden viereen. Taidekasvatukselle tuttu tasa-arvon utopia innostaa muutokseen, joka ei välttämättä johda täydelliseen lopputulokseen, mutta kehittää maailmaa vähän paremmaksi. Moninaisuuden kysymykset asettuvat pitkään taideperustaiseen jatkumoon toivon ja utopian kannattelemina.

Vaikka kuvataidekasvatuksella on lähtökohtaisesti hieno potentiaali moninaisuuden tukemisessa, koulu saattaa olla haasteellinen toimintaympäristö sitä edistävälle osallistavalle taidepedagogiikalle. Koulun käytännöt, kontrolli ja pakollisuus saattavat asettua taiteellisen toiminnan valta-asetelmia haastavien ja oppilasta valtaistavien prosessien esteiksi, eikä taiteen omaa tietoa osata arvostaa muun koulutiedon rinnalla.

Jokaisen oppilaan kuuluisi koulussa saada kokea olevansa osallinen ja yhdenvertainen, eikä kenenkään identiteetti saisi olla korjausta, suvaitsemista tai uhriuttamista kaipaava ongelma. Toiseuttava ja etuoikeutetusta asemasta katsova suvaitsevaisuus ei siis voi olla

moninaisuusajattelun perustana, vaan kaiken ajattelun ja toiminnan lähtökohtana on oltava tasa-arvo ja yhdenvertaisuus. Tasavertaisuutta joko on tai ei ole. Se ei parane asiaa sanoin selittämällä tai kauniiksi kuvittamalla, vaan käytännön teoilla, joten kuvataidekasvatustakin on tässä yhteydessä tarkasteltava pragmatistisesti tietoina, tekoina ja toimintana. Keskeistä on, että ylemmydentunnosta ja ainosta oikeanlaisuudesta kumpuavan suvaitsevaisuuden ja erilaisuuden sietämisen sijaan lähdetään liikkeelle ajatuksesta kaikkien yhtäläisestä arvosta ja toimijuudesta yksilöinä ja yhteiskunnan jäseninä.

Moninaisuuskasvatuksessa huomion tulisi olla kaikissa toiseuden kokemusta tuottavissa tekijöissä sekä tasa-arvoisissa ja eettisissä toimintatavoissa, joilla tuetaan jokaisen osallisuutta ja toimijuutta. Kyseessä ei voi olla vinkkipankki, joka tarjoaa valmiita tehtävänantoja kuvataidetunneille, koska epätasa-arvon ja toiseuden kysymykset ovat vahvasti tilannesidonnaisia. Sen sijaan moninaisuuskasvatuksen ja kuvataidekasvatuksen teoreettisilta viitekehyksiltä löytyy useita yhteisesti jaettuja, sosiaalista oikeudenmukaisuutta tavoittelevia, valtasuhteita haastavia, merkityksiä rakentavia ja ihmisen paikkaa maailmassa tarkastelevia risteymiä, joille kasvatuksen suuntaviivoja on mahdollista luonnostella. Tällöin pedagogista ajattelua pohjataan kriittiseen moninaisuuskasvatukseen ja osallistavaan, feministiseen ja queer-pedagogiikkaan, joissa toiseuttamisen mekanismit nähdään ongelmina normin ulkopuolisten ihmisten sijaan. Kriittisen pedagogiikan ytimessä on myös tiedon ja vallan suhteen haastaminen ja valmiina annettun tiedon epäily, jolloin taiteen oma tieto hahmottuu epistemologiseksi tasa-arvon kysymykseksi. Moninaisuuskasvatuksen ja kuvataidekasvatuksen yhteisiksi, tasa-arvosta ja yhdenvertaisuudesta ponnistaviksi lähtökohdiksi hahmottuvat esimerkiksi representaatiot, visuaaliset ja sosiaaliset järjestykset, kyseenalaistaminen, moniääninen dialogisuus, tarkemmin katsominen ja toisin tekeminen.

Moninaisen kuvataidekasvatuksen suuntaviivoja piirtämässä

Taide ei ole pelkästään ja automaattisesti tasa-arvoista sekä valtaistavaa. Se voi olla myös valtasuhteista, normatiivista katsetta toistavaa, ongelmat ohittavaa, ulosrajaavaa ja toiseuttavaa, jolloin se vahvistaa moninaisuuden sijaan tietynlaista normaaliutta ja yksikulttuurisuutta. Nykytaiteen ajatellaan olevan toisin katsovilta ja moniäänisiltä lähtökohdiltaan selkeämmin moninaiseen maailmaan suuntaavaa, mutta tärkeintä on katsomisen ja käsittelyn tapa. Merkityksien välittämiseen ja tulkintaan tarvitaan yhteisiä koodeja, jolloin merkitys ei ole luontainen tai valmiina annettu, vaan jatkuvasti rakennetuksi ja tuotetuksi ymmärretty. On kuitenkin huomioitava, että postmodernismin ajatus jatkuvasti muuttuvasta identiteetistä voi esimerkiksi värisokeudessaan ja vaikeita kysymyksiä välttäänsä luoda uudenlaista rasismia. Eroja ei kuulu kasvatuksessa piilottaa, vaan juuri ne ja niistä puhuminen ohjaavat huomion valta-asemiin, kulttuurin hybridisyyteen ja niiden rakentumisiin.

Suunnittelin ja toteutin tutkimukseni yhtenä tapauksena Lasten ja nuorten säätöön rahoittaman Myrsky-hankkeen kouluprojektin, jossa moninaisuutta tukeva taidekasvatus löysi toimintakulttuurin ja tiedonkäsityksen haasteista huolimatta paikkansa myös koulun kontekstista. Tutkimuksen alulle laittaneen oppilaiden syrjäntäkokemuksen suuntaisesti projektin alussa havaittiin suomalaisuuden visuaalisten järjestysten tuottavan luokkayhteisöönkin sosiaalista järjestystä: suomalaisuuden osalliseksi nähtiin vain ”suomalaisen näköiset” oppilaat. Projektissa nousi esille useita toiseuden kokemuksia liittyen visuaalisten järjestysten toiseutta ja osallisuutta luoviin tekijöihin.

Toiseuden ja normaaliuden käsitteet ovat keskeisiä tasa-arvoisuuden, yhdenvertaisuuden, osallisuuden ja toimijuuden vahvistamisessa. Toiseutta voi tarkastella epätasa-arvoisena suhteena johonkin, joka määrittäyty ensimmäisyydeksi. Keskeistä on toiseuttamisen pro-

sessi, jossa toista ja tämän identiteettiä, kulttuuria sekä tietoa kuvataan. Myrsky-hankkeen kouluprojektissa valta näyttäytyi representaation ja siihen liittyvän suomalaisuuden kategorian ahtaudessa, ja toiseus syntyi suhteessa normin mukaiseen ensimmäisyyteen. Normit ja normaaliuden käsitykset ovat kulttuurissa rakennettua hiljaista tietoa, johon opitaan kasvatuksen ja jäsenyyksien kautta. Ne ovat osallisuutta tai ulkopuolisuutta jostakin oletetusta, kuvitellusta ja hankalasti määriteltävästä, joka vaikuttaa merkittävästi toimijuuteemme. Visuaalisesti hahmottuvassa maailmassamme visuaalisilla järjestyksillä ja representaatioilla on suuri merkitys siihen, mikä näyttäytyy normaalina. Ihmisten itsensä tuottama todellisuus ja taiteen sekä muun visuaalisen kulttuurin oma tieto ja keinot todellisuuden tarkasteluun ja uudelleen muokkaamiseen nousivat moninaisen taidekasvatuksen keskiöön.

Ahtaita kategorioita ja epätasa-arvoa onnistuttiin työstämään raivaamalla kuvataidekasvatukseen osallisuuden ja yhdenvertaisuuden mahdollistavia tiloja, joissa oppilaan toimijuus vahvistuu taiteella tietämällä. Jäsenyydet ja identiteetit sisältävät vaikeasti sanoitettavaa oletuksellista hiljaista tietoa. Myrsky-projektin kuvataidetunneilla oletuksia suomalaisuudesta haastettiin tutkimalla asiaa tarkemmin itse. Aiheesta tuotettiin taiteellista asiantuntijatietoa kehollisesti ja kokemuksellisesti maalaen, valokuvaten, animoiden, performanssein, taidetta ja muuta visuaalista kulttuuria tarkastellen, yhteisöllisesti havainnoita ja löydöksiä jakaen, keskustellen ja neuvotellen. Taideprosessissa ihmeteltiin, katsottiin tarkemmin, tehtiin näkyväksi, sanoitettiin, käsitteellistettiin, jaettiin ja jaettiin tietoa havaitun ongelman äärellä. Opeteltiin havainnoimaan ja herkistymään aiheelle sekä toisillemme. Fokus oli tuotosten sijaan prosessissa ja jokaisen osallisuudessa.

Toiminnan keskiössä oli yhteisöllinen tutkimuksellinen taidetyöskentely, taideperustainen tietäminen ja vuorovaikutus. Tuotokset nähtiin tutkimuksen ja tiedonmuodostuksen askelmina, uusina suomalaisuuden kertomuk-

sina, näyttelyn ja mediaesitysten kautta muillekin jaettavana yhteisenä asiantuntijatiетona. Projektin lopuksi teetetyн kyselyn ja haastatteluaineiston perusteella ja näitä alkuasetelmaan vertaamalla voitiin todeta, että kuvataidekasvatuksen keinoin onnistuttiin vaikuttamaan ainakin käsityksiin osallisuuden mahdollisuuksista. Suomalaisuuden ahdasta kategoriaa saatiin laajennettua valmiina annettua tietoa haastamalla, jolloin valtaistava taidekasvatus mahdollistui myös koulukontekstissa. Siihen tarvittiin turvallista tilaa, kykyä tarttua vaikeaan aiheeseen, pääsyä normeihin ja niihin kiinnittyvään oletukselliseen tietoon sekä keinoja näiden oletusten purkamiseen.

Näkyvyydellä on suora yhteys valtaan. Siinä keskeistä on näkyväksi tai näkymättömäksi tekemisen prosessi. Visuaalisen maailman merkitysten ja niiden luomisen prosessien avaamisen kautta kuvataidetunneilla pystytään haastamaan toiseuttavaa tietoa sekä voidaan ohjata tunnistamaan ja tunnustamaan erilaiset identiteetit ja jäsenyydet itselle sekä muille mahdollisiksi. Yhteisöllisen toimijuuden merkitys tiedon tuottamisessa ja uusien moninaisempien merkitysten luomisen prosessissa korostuu, koska pelkkä identifioituminen ei riitä, vaan paikantuakseen täytyy myöskin tulla muiden osalta nähdyksi ja hyväksytyksi.

Kuvataideluokka moninaiseen maailmaan kasvamisen tilana

Moninaiseen maailmaan on mahdollista kasvattaa moninaista maailmaamme taiteen keinoin tutkimalla ja ilmaisemalla sekä taidetta ja muuta visuaalista kulttuuria tasavertaisuuden lähtökohdasta tekemällä ja tarkastelemalla. Moninainen kuvataidekasvatus on myös tasa-arvon taitojen, kuten empatian, neuvottelun, kuuntelun, eri mieltä olemisen, kyseenalaistamisen ja tarkemmin katsomisen harjoittamista dialogisesti ja moninäkökulmaisesti. Epätasa-arvon kysymykset ovat herkkiä, henkilökohtaisia ja yhteiskunnallisia, sisäisiä ja ulkoisia valtaan linkittyviä kysymyksiä, joita on vaikea hahmottaa ja sanoittaa. Niihin

käskiksi pääsemiseen tarvitaan taiteen olemusta, etäännyttävää suojaa, keinoja ja tiedonkäsitystä, jotta aiheen käsittely, tutkiminen, tietäminen ja kyseenalaistaminen ylipäättään mahdollistuu. Moninaisuuden käsittely vaatii moniäänisyyttä, muuten se on aina yksinäkökulmaista. Taideperustainen, kehollinen ja kokemuksellinen tarkastelu mahdollistaa oppilaista itsestään nousevan, oman herkin tiedon käsittelyn ja työstämisen moniääniseksi asiantuntijatiетoksi.

Taiteen sopivasti horjuva ja huokoinen tieto ei sisällä dialogia lukitsevaa valmiiksi annettua vastausta, vaan se osoittaa kohti ja avaa tilan moniääniselle neuvottelulle. Eri mieltä olemisen taidot valmistavat nykyiseen, varmuuden ajan jälkeiseen moninaiseen maailmaan, jossa tietokin on muuttuvaa eikä valmiita oikeita vastauksia aina ole. Valtasuhteista vapaa dialogi ei toteudu vuorovaikutuksessa, jossa on vain yksi valmis oikea vastaus. Taiteen kautta avautuva dialogisuus on erityistä. Se mahdollistaa moniäänisen, ei-valtasuhteisen kohtaamisen, jossa taiteen tieto saa mahdollisuuden syntyä. Taiteella tietävä oppilas tuottaa tiedon itse, jokaisen tieto on yhtä oikea sekä arvokas, ja opettajan on väistämättä jaettava asiantuntijuutensa oppilaiden kanssa. Näin toimitaan yhteisönä tasavertaisemmin aktiivisina ja kokonaisina yksilöinä multimodaalisesti tunteinemme ja kehoinemme. Yhteiset moniääniset pohdinnat ja merkityksenannot vahvistavat tasa-arvoisemman toimintakulttuurin lisäksi yhteisöllisiä vuorovaikutuksen ja kohtaamisen taitoja. Visuaalisen kulttuurin ihmisen paikkaa merkitsevään valtaan päästään vaikuttamaan visuaalista monilukutaitoa harjoittamalla.

Kuvataidekasvatus jäsentyy moninaisemmaksi yhdenvertaisuuden ja eettisyyden lähtökohdista ponnistavilla, osallisuutta ja toimijuutta vahvistavilla taiteen tiedoilla, teoilla ja valinnoilla. Moninaisen kuvataidekasvatuksen ominaispiirre on performatiivisuuden tapaan painotus aktiivisiin, jatkuviin prosesseihin, jolloin fokus ei ole lopputuloksissa tai tuotoksissa vaan sosiaalisissa kategorioissa. Erot,

merkitykset, identiteetit ja kulttuurit rakentuvat ja muuntuvat jatkuvasti yhteisöissä, joissa niitä tehdään ja neuvotellaan. Ne eivät ole jotakin, joka valmiiksi on ja valmiina annetaan. Todellisuuttamme voidaan kuvataidetonneilla opetella näkemään, tulkitsemaan, sanoittamaan ja kuvaamaan moninaisemmaksi. Samalla raivataan tilaa moninaisuudelle yhteisöllisesti rakentuvassa todellisuudessamme.

Lähteet

Knif, L. 2021. Moninainen kuvis: Osallisia tiloja, tasa-arvon tekoja, taiteella tiedettyä toimijuutta. Kasvatustieteellisiä tutkimuksia 112. Helsinki: Helsingin yliopisto. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-51-7267-9>